

ÖSKÜS UUL DESTANINDA MİTİK MEKÂN VE GERÇEK MEKÂN

Nurdan YEŞİLYURT*

Öz: Edebî eserleri yorumlama ve incelemede başvurulan öncelikli unsurlardan biri mekândır. Mekân, bireyin ruh hâlini yansıtmalarının yanında eserin yazılmış olduğu dönemin koşullarını ve toplum yapısını da ortaya koyar. Edebî eserlerde mekâna; dar, geniş, açık ve kapalı olarak rastlanılmasının yanında mitik ve gerçek mekân olarak da karşılaşılmaktadır.

Kökleri çok eskiye dayanan destanlarda mitik ve gerçek mekânlar hâkimdir. Destanı yaratan toplumun bulunmuş olduğu konum, destandaki mekânın oluşması açısından önemlidir. Özellikle bugün Rusya Federasyonu içerisinde yaşamakta olan Altay Türklerinin destanlarına, bağlı oldukları dinin etkisi, farklı etnik gruplarla bir arada yaşamış olmaları ve coğrafyanın yapısı etkilemiştir. Yaşadıkları bölgenin dağlık, engebeli ve akarsu havzasında olmasından dolayı Altay destanlarında nehir, dağ, orman vd. sık karşılaşılan gerçek mekânlardır. Bunun yanı sıra Altay Türklerinin Şamanizm inancına sahip olmaları, destanlarda mitik mekânlarla karşılaşılmalarını sağlar. Bu mitik mekânlar yeraltı olabileceği gibi su içi dünyası da olabilir.

Bu makalede Altay Türklerine ait Ösküs Uul Destanı, mitik mekân ve gerçek mekân açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Altay Türkleri, Ösküs Uul Destanı, mekân, mitik mekân, gerçek mekân.

MYTHIC SETTING AND REAL SETTING IN THE ÖSKÜS UUL SAGA

Abstract: One of the elements that is applied to in the interpretation and analysis of literary work is the setting. Setting presents the social structure and the conditions of the period in which the story takes place along with reflecting the mental state of the individual. In the literary works, setting is encountered as mythic and real setting, along with narrow, broad and close setting.

Mythic and real settings are the dominants in sagas which dates back to very old times. The situation of the society creating the saga is very important for the setting in the saga to be formed. The effect of religion they belong to, living together with different ethnic groups and geographical features had an effect especially on the sagas of Altay Turks residing within the Russian Federation. Rivers, mountains, forests and etc. are one of the real settings often encountered with in the sagas of Altay Turks because of their residence which were mountainous, rugged terrain on a river basin. In addition to this, as Altay Turks believed in shamanism, mythic settings are also encountered in their sagas. These mythic settings can be underwater world as much as they can be underworld.

In this article, the Ösküs Uul Saga of Altay Turks will be examined in terms of mythic and real setting.

Keywords: Altay Turks, Ösküs Uul, setting, mythic setting, real setting.

* Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi.

GİRİŞ

Destan, şekil ve içerik olarak Türkiye Türkçesine, Farsça “dastân” kelimesinden geçen kahramanlık konulu ve manzum bir anlatı türüdür. Destan, milletlerin başından geçen önemli olayları, bu olayların bıraktığı izleri ve o dönem hakkındaki yaşantıları bir kahraman etrafında nazım-nesir anlatan halk edebiyatı ürünüdür. Destanların oluşmasında ulusların verdiği mücadele, doğal afet, (kuraklık, sel vs.) göç ve hastalık gibi milletleri derinden etkileyen önemli olaylar yaşanmış olması gerekir. Destanın teşekkül etmesine kaynaklık eden olaylara günlük yaşantıda sıklıkla rastlanılmaz. Olay yaşandıktan sonra toplum içerisinde destan anlatma yeteneğine sahip olan birisi çıkar ve bu olanları derleyerek destan mahiyetine kavuşturur.

Ekici, destanın tanımını şu şekilde yapmaktadır:

“Destan; bir millet veya toplumun hayatında derin bir iz bırakmış olaylardan kaynaklanıp; çoğunlukla manzum, bazen de manzum-mensur karışık; birden fazla olayın aktarımına izin veren genişlikte; usta bir anlatıcı tarafından veyahut da ustalardan öğrendiğini aktaran bir çırak tarafından, bir dinleyici kitlesi önünde bir müzik aleti eşliğinde ya da bir melodiyle anlatılan; sözlü olarak anlatılanlarından bazıları yazıya geçirilmiş; bir milletin veya toplumun sonuçları bakımından ilgilendiren bir kahramanlık konusuna sahip; dinlendiğinde veya okunduğunda milli değerleri, şahsî değerlerin üstünde tutmayı benimseten sözlü veya yazılı edebi yaratmalardır” (Ekici, 2014: 18).

Bu tanımdan hareketle “Türk boyları destanlarının oluşum şekli, ortak özellikler taşımaktadır” şeklinde bir çıkarımda bulunmak yanlış olmayacaktır.

Destan türü, diğer Türk lehçelerinde farklı terimlerle ifade edilmektedir. Makalede ele alınacak olan Ösküs Uul Destanı, Altay Türklerine aittir ve Altay Türkleri destana karşılık olarak “kay-çörçök” terimini kullanmaktadır.

Ösküs Uul Destanı, içerisinde birden fazla motif barındırması, destanın farklı şekillerde incelenmesini sağlamıştır. Bu çalışmada ise İbrahim Dilek’in, Aleksey Grigoreviç Kalkin’den derlediği, Türk Dil Kurumu Yayınlarından çıkan *Altay Destanları 2* adlı eserinden faydalanılarak Ösküs Uul Destanı, mitik mekân ve gerçek mekân bağlamında değerlendirilecektir.

1. Mekân ve Destan

İnsan, yaşamını sürdürdüğü coğrafyaya göre şekillenir. Mesela; farklı coğrafyalarda yaşayan insanlar karşılaştırıldığında fizyolojik ayrımlar dikkat çeker. Deniz bölgesinde yaşayan insanlarla daha iç kesimlerde dağlık bölgelerde yaşayan insanlar arasındaki ayrım da örnek verilebilir. Bu bakımdan coğrafyanın insan üzerindeki temel etkileri; yaşama biçimleri, yiyecek-içecek kültürü, kıyafet, karakter vd. üzerinde görülmektedir.

Coğrafyanın özellikleri insan karakterini şekillendirdiği gibi üretilen edebî eserlerde de mutlaka coğrafyanın etkilerine rastlanılır.

Kefeli coğrafya için şunları söylemektedir:

“Bir milletin edebiyatını anlamak, zihniyetini kavrayabilmek için tarihindeki evreleri, gelenek ve göreneklerini bilmek gerekir. Tarihin içinde geliştiği mekân ise coğrafyadır; tabiat şartlarına bağlı olarak yerleşim merkezlerini belirleyen, ekonomik hayatı yönlendiren; tarihî gelişmelerde önemli rol oynayan coğrafya o bölgede yaşayan insanların fizyolojileri ve psikolojileri üzerinde de etkilidir” (Kefeli, 2006: 11).

Mekân, edebî eserlerin ayak bastığı unsurlardan biridir. İnsan yaşadığı mekândan ayrı düşünülmemeyeceği gibi insan karakterini etkileyen yine mekândır. Edebî eserlerde kahramanların içinde bulunduğu mekândan hareketle karakterleri hakkında çıkarımda bulunulabilir. Biraz daha özelden ise destanlardaki mekânın; dağ, ova, bayır, çöl, gök ve vadi vs. ana mekân olmasında belirleyici özelliği Tekin, şu şekilde ifade etmektedir:

“Homeros’un Boccacio’nun, Dante’nin kitaplarında; bizim destanlarımızda, Dede Korkut Hikâyeleri’nde, hatta Hüsn ü Aşk mesnevisinde böyle ‘stilize’ edilmiş mekân örnekleriyle karşılaşırız. Bu mekân anlayışında ‘dağ’, ‘deniz’, ‘ağaç’, ‘gök’, ‘ırmak’, ‘rüzgâr’... kavramları, bildiğimiz anlatımın uzağındadırlar. Bunlar “tasvirî” nitelik taşımasının ötesinde -doğal olarak o günün anlatı mantığına göre- ‘işlevsel’ bir özellik taşırlar” (Tekin, 2012: 146).

Tekin’in de ifade ettiği üzere edebî eserler, içerisinde bulunduğu zamanın şartlarına uygun olarak ve anlatılan eserin mantığına göre mekân arayışına girer. Bu mekân arayışı ilerleyen zamanlarda değişimler göstermiştir.

XIX. yy.’da teknolojinin gelişmesi ve buna bağlı olarak etkilenen edebî eserlerdeki değişim, mekân unsuruna da yansımıştır. Bu değişim destanlarda karşılaşılan geniş mekânın XIX. yy. sonrasında yerini dar mekânlara bırakmasına neden olmuştur. Söz konusu değişimin öncesinde destanlarda büyüklüğü, hâkimiyeti, sonsuzluğu ve gücü temsil eden mekânlarla karşılaşılmaktadır.

Destanlardaki mekân için Kaplan, *İki Destan İki İnsan Tipi* adlı makalesinde şunu söyler:

“Oğuz Kağan ve Dede Korkut kahramanları ile kendisini idealize eden eski Türk insanı tamamıyla dışa dönük, mekânda genişlemek isteyen ve maddi kuvvete inanan bir insandır... Alp tipi için dünya, fethedilecek bir yer, diğer insanlar galebe çalınacak, tabi kılınacak düşmanlardır” (Kaplan, 1951: 415).

Her edebî eser tezahür etmiş olduğu dönemin özelliklerini yansıtır. Bu durum edebî eserlere göre değişiklik göstermektedir. Kimi edebî ürünler imgeler sayesinde okuyucuya dönemin özelliklerini hissettirirken bazıları da açık bir şekilde gösterir. Bu unsurlardan biri de mekândır. Mekân kişilerin karakterinin oluşmasında belirleyici özelliğe sahipken toplumların şekillenmesinde de önemli bir role sahiptir. Genel olarak Türk destanlarındaki bütün ortak özelliklerin başında olayın geçtiği mekânın aynı olması gelir. Dağ, ova, nehir vd. bütün bu mekânlar Türk destanlarının ana mekânıdır.

“Eğer bütün Türkler sade bozkırlarda yaşayan göçebe zümrelerden toplanmış olsaydı ve eğer eski destanın dağ içlerinde demircilikle ve su boylarında ekincilikle meşgul Türkler tarafından muhafaza edilmiş kısımları bulunmasaydı, Türk destanı, bir bozkır kahramanının, başı ve sonu olmayan gayesiz, yeknesak cenk vak’alarından ibaret olurdu. Halbuki Türk şubelerinin muhtelif medenî seviyelerde olmaları, birbirinden pek farklı hayat şartlarına ve şekillerine mâlik bulunmaları, millî destanın çeşitliliği ve zenginliğine çok yardım etmiştir” (Köprülü,1980: 15).

Buradan da anlaşılacağı üzere Türkler farklı bölgelerde yaşamalarına rağmen ortak özellikler göstermektedir. Türklerin farklı bölgelerde yaşamış olmaları, Türk destanlarının varlığının çeşitlenmesini, içerik bakımından zengin olmasını ve bunların yanı sıra destanlardaki mekânsal çeşitliliği de artırmıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere dağ, ova, nehir vd. destanların ana mekânıdır. Bu mekânlar kahramanın evi ve ana yurdu. Kahraman orada sürekli barınamayacağından dolayı aşmak, geçmek ve sahip olmak onu tatmin edecektir. O yine çadırına (evine) dönecektir. Buradan hareketle destanlarda ev önemli bir mekân olarak karşımıza çıkar.

Mekânın Poetikası adlı eserinde Bachelard şunları söylemektedir:

“Ev ve evren, basitçe yan yana gelmiş iki mekân değildir. İmgelem evreninde birbirlerini karşıt düşlerle canlandırır... Ev, fırtınaya karşı kazanacağı zaferleri biriktiriyor. Ve imgelem üstünde yaptığımız bir araştırmada, olgular evrenini aşmamız gerektiğinden, eski evde, bu ev ister doğduğumuz ev ister içinde geçici olarak kaldığımız sokaktaki evlerden biri olsun, artık rahat, güvenlik içinde olduğumuzu iyi biliyoruz” (Bachelard, 1996: 68-69).

Ev, hangi edebî eserde olursa olsun sığınacak, korunulacak ve kahramanın kendisiyle başa kaldığı bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Ösküs Uul Destanında Mekân

Altay Türklerinin yaşamış oldukları coğrafyanın özellikleri ve iklim yapısı destanlar incelendiğinde doğrudan karşımıza çıkan unsurlardır. Altay bölgesinin dağlık olmasından dolayı kahramanın dağ, vadi ve zirveleri aşıp geçmesi gücün ve kudretin sembolüdür.

Terzi, Altay Türkleri için şunları söylemektedir:

“Tarihte diğer Türk boylarından uzak düşen Altay Türkleri, bu uzaklık nedeniyle âdeta havza kültürü sürdürmüşlerdir. Bugün Rusya federasyonuna bağlı Dağlık Altay Özerk Cumhuriyeti’nde yaşayan Altay Türkleri, Kamlık dinine olan bağlılıklarını belli ölçüde devam ettirmektedir. Buna bağlı olarak Altay destanlarında eski Türk inanç, mitoloji ve yaşayışına dair motifler bulmak mümkündür” (Terzi, 2007: 115).

Coğrafya ve iklim yapısının haricinde Altay Türkleri destanlarındaki mekânı etkileyen önemli bir unsur da Şamanizm’in etkileridir. Bilindiği üzere Şamanizm inancının olduğu

toplumlarda dağ gibi mekânlar kutsiyet arz etmektedir. Köprülü, Altay toplumlarındaki Şamanizm inancıyla ilgili şunları söylemektedir:

“Altay-Yeniseyi” sahası henüz iptidaî Türk dinini muhafaza eden Şamanî “Altay-Abaka” kabilelerine mensuptur ki, bunlar göçebe olmakla beraber, yine “yerleşmiş” haldedirler. Vaktiyle demircilik gibi bâzısan’ atlarda ilerlemiş olan bu zümre bugün Türk şubelerinin şüphesiz en geride kalanıdır. İşte bunlar bize millî destanın en eski parçalarını, yâni “Esatîr” mahiyette olan parçalarını ve Kozmaogoni-Tekevün-i âlem” (Kâinatın yaradılışı) hakkındaki “Ustûre”leri vermektedir (Köprülü, 1980: 43).

Altay Türklerinin Şamanizm inancına sahip olmasının yanı sıra arkaik özellikler taşıyor olması da destanlardaki mitik unsurların varlığını artırmıştır.

“Altay Türklerinin inanç sistemlerine göre, dünya üç katmandan oluşmaktadır: gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı. Gökyüzü Tanrı Ülgen ile iyi ruhların, yeryüzü canlılar ile yer-su ruhlarının, yeraltı ise Erlik ile kötü ruhların bulunduğu mekânlardır” (Türker, 2012: 81). Ösküs Uul Destanından hareketle dünyanın üç katmandan oluştuğuna dair sırasıyla örnek verilecek olursa;

Gökyüzü:

“Hırçın akan gök denizi
Halkın içeceği su olmuş.
Kireçli yedi zirve
Kutsal dağın koltuğuymuş” (Dilek, 2007: 155).

Yeryüzü:

“Dizgin akan nehrin
Derin kıyısında,
Çağlar çağlamaz nehrin
Yayılp akan yakasında
Ösküs Uul yaşadı” (Dilek, 2007: 136).

Yeraltı:

“Nehir iyesi benim,
Talay Kağan adlı erim,
Yedi kat yeraltında
Benim evim var dedi” (Dilek, 2007: 146).

Destandan alınan bu kısımlardan da anlaşılacağı üzere destanlardaki mekânlar, hâkimiyeti ve bu yerleri hâkimiyeti altına almaya çalışan kağanların gücünü göstermektedir.

Genel olarak Türk destanlarında destan kahramanı, ne kadar çok deniz, dağ ve ova alırsa onun çadırı o kadar genişler ve gücü artar. Buradan hareketle destanda mekân, ideali belirlemede önemli bir unsurdur.

2.1. Ösküs Uul Destanında Mitik Mekân ve Gerçek Mekân

Devellioğlu'na göre mekân; “kevn” kökünden türemiş bir kelimedir. Devellioğlu mekânı; “Yer, mahal, ev, oturulan yer” olarak tanımlamaktadır (Devellioğlu, 2012: 699).

Gerçek mekân bilinen ve görünen mekân olarak tanımlanmaktadır. Mitik mekân ise gerçek mekânın çerçevesinde tezahür etmiştir. Mitik mekânın kutsal olarak adlandırılması mekâna farklı bir boyut kazandırmıştır. “Türklerin yaratılış, tufan ve kıyametle ilgili telakkilerini yansıtan mitolojik metinler, çoğu yabancı araştırmacılar tarafından çoklukla Güney ve Kuzey Sibiry Türkleri arasında derlenmiştir” (Oğuz ve diğ., 2013: 141). Altay Türkleri Sibiry bölgesinde yaşamış ve yaşamaktadır. İncelenecek olan destan, Altay Türklerine ait destan olmakla birlikte destanın genelinde mitik unsurlarla karşılaşılması yadsınamaz bir durumdur.

2.1.1. Mitik Mekân

Türklerin evrenle ilgili mitik mekân tasarımında evren üç katmandan oluşmaktadır. Bunlar: yeraltı, yeryüzü ve gökyüzüdür. Evren tasarımından gök; tanrıların, yaratıcı ve koruyucu ruhların bulunduğu mekân olarak tasavvur edilmektedir. Yeraltı ise yedi ve dokuz kattan oluşmasının yanında kötü ruhların bulunduğu mekândır. Yeryüzü ise gökyüzü ve yeraltına atfedilen özelliklerin kesiştiği mekândır (Arslan 2005'e atfen Köse 2013: 1999).

Destanlardaki mitik mekân için Çobanoğlu ise şunları söylemektedir:

“Destanlarda yer alan mekânların bir kısmı “gün değmez”, “kar yağmaz”, “yer altı” gibi tamamen hayali ve kurgusal olarak da nitelendirebileceğimiz mitolojik mekânlar iken, daha önce de işaret edildiği gibi büyük bir çoğunluğu gerçek yer adlarından hareketle kalıplaşmış veya tipolojik özelliklere sahip kelimenin tam anlamıyla “gerçeğimsi” mekânlardır” (Çobanoğlu, 2015: 11).

Bu iki görüşten hareketle destanlarda karşılaşılan mitik mekânlar, kendilerini doğrudan hissettiren ve dolaylı yollarla karşımıza çıkan mekânlardır. Mitik mekân; canavarların, kötü ruhların ve kahramanın yoluna engeller çıkartan rakiplerin yaşadığı bir mekân olarak tasvir edilmektedir.

Destanda mitik mekânla; yeraltı, gök denizi, gök denizinin dibi ve su içi dünyası şeklinde karşılaşılmaktadır.

2.1.1.1. Yeraltı

Yukarıda Arslan'ın ifade ettiği gibi yeraltı, mitik mekânın üç katmanından biridir. Yeraltında yaşayan kötü ruhlar ve yaratıklar, kağanın birer düşmanıdır. Mesela Altay destanlarında sıklıkla karşımıza çıkan Celbegen isimli yaratık için Türker şunu söyler: “Kara

renginin anlatmalarda sık sık tekrarlanmasıyla, Celbegen'in yeraltı ile ilişkili oluşuna da dikkat çekilmektedir" (Türker, 2012; 85).

Altay destanlarında yeraltı karşımıza kötü ruhların ve canavarların barındığı mekân olarak çıkmaktadır. "Altay destanlarında ise, yeraltı ruhları bir kötülük sembolü idiler. Tepegözde, bir yeraltı ruhu olmalıydı. Altay destanına göre, "Ölülerin Hanı, İrle-Han'ın kızı, bir Siyah tilki donuna bürünüyor ve yiğitleri yeraltına çekerek, başlarına türlü felâket getiriyordu" (Ögel, 1995: 263).

Ösküs Uul Destanında yeraltı, kahramanın rakibi olan Talay Kağan'ın yaşadığı mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Ösküs Uul, oltasını nehre atar ve altın sırlı balığı yakalar. Bu sırada yeraltında yaşamakta olan Talay Kağan yeryüzüne çıkar ve Ösküs Uul'dan altın sırlı balığı nehre bırakmasını ve bunu yapmasının karşılığında ona mal ve mülk vereceğini söyler. Ösküs Uul, altın sırlı balığı nehre bırakır. Fakat Talay Kağan verdiği sözde durmaz ve nehre dalıp yeraltındaki sarayına döner. Daha sonra Ösküs Uul balığı ikinci kez tutar ve Talay Kağan bir daha yeraltından yeryüzüne çıkar. Talay Kağan yine Ösküs Uul'dan balığı nehre salmasını ister ve Ösküs Uul altın sırlı balığı nehre salar. Talay Kağantam balıkla birlikte gitmek üzereyken Ösküs Uul, Talay Kağan'ın atının kuyruğuna tutunarak kağanın evine yani yeraltına varır.

Buradan da anlaşılacağı üzere Talay Kağan yeraltında yaşamaktadır ve Ösküs Uul'dan altın sırlı balığı nehre bırakması için istekte bulunur. İlk başta vaatlerini yerine getirmemiş olsa da Ösküs Uul'u sarayında ağırladığı vakit değerli hediyeler sunar. Fakat Ösküs Uul, bunların hiçbirini kabul etmez sadece yedi kat ketene sarılı köpek cesedini ister ve istediğini de alarak yeryüzüne yani ottan evine geri döner.

"Yedi kat yeraltında
Talay Kağan'ın yurdu var" (Dilek, 2007: 144).

"Nehir iyisi benim,
Talay Kağan adlı erim,
Yedi kat yeraltında
Benim evim var dedi" (Dilek, 2007: 146).

"Sarı atın kuyruğundan
Sıkıca tutunup,
Yerin yedi kat altına
Yetip vardı Ösküs Uul'um" (Dilek, 2007: 148).

2.1.1.2. Gök Denizi ve Gök Denizinin Dibi

Ösküs Uul Destanında gök denizi ve gök denizinin dibi mekânları, Talay Kağan'ın yaşadığı yeraltı dünyasıdır. Gök denizi veya gök denizinin dibi şeklinde tasvir edilen bu mekânlar, yeraltı dünyasının içerisinde yer alır ve Talay Kağan'ın evi gök denizinin dibindedir.

“Gök denizin dibinde
Talay Kağan'ın evi vardı
Aya uzanan altın saray
Doksan dokuz cepmeli” (Dilek, 2007: 148).

“Ösküs Uul ise,
Dokuz gün yüzüp,
Gök denizin dibinden
Çıkıp geldi” (Dilek, 2007: 152).

2.1.1.3. Su İçi Dünyası (Yedi Gün Su İçinde Kalmak ve Dokuz Gün Yüzmek)

Destandaki kahramanın olağanüstü özelliklerinden biri de normal bir insanın yaşayamayacağı mekânlarda destan kahramanının 3, 5, 7 ve 9 gün kalarak yaşamını sürdürdüğüne tanıklık edilmesidir. Buradan da hareketle destan kahramanı için mitik mekânın önemi görülmektedir.

“Genç buzağıyı yere bırakıp,
Ösküs Uul'um yalvardı:
Yedi gün su içinde kaldım,
Çiğirim hastalandı, dedi” (Dilek, 2007: 215).

Talay Kağan'ın sarayına misafir olan Ösküs Uul, ona verilen değerli hediyeleri kabul etmez sadece yedi kat ketene sarılı köpek cesedini aldıktan sonra dokuz gün yüzer ve gök denizinin dibinden çıkarak ottan evine döner.

“Yedi kat yeraltından
Çıkıp dön, dedi o.
Ösküs Uul ise,
Dokuz gün yüzüp,
Gök denizinin dibinden
Çıkıp geldi” (Dilek, 2007: 152).

2.1.1.4. Göğün Dibi

Yeraltı kötü ruhların ve canavarların yaşadığı bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Gökyüzü ise yeraltına atfedilen özelliklerin tam tersini ifade etmektedir. Gökyüzü iyiliğin,

güzelliğin ve mükâfatın ödülüdür. Mesela kötü ruhlar yeraltında yaşarken iyi ruhlar gökyüzünde yaşamaktadır. Arslan, gökyüzü ile ilgili şunları söylemektedir:

“Kahramanın ‘göğe yükselişi’, Altay Türkleri arasında yaygın olan ölümden geçmeksizin göğe ve dolayısıyla ölümsüz geleceğe erişebildikleri düşüncesinin, yani kozmik yolculuğun bir yansımasıdır. Diğer yandan da bu düşünce, ‘iyi insanların cennete gideceği’ düşüncesinin Altay Türkleri arasındaki simgesel ifadesidir. Çünkü onlara göre, ‘cennet/uçmak’, gökyüzünün üçüncü katında bulunan, iyi ruhların, meleklerin, bolluk ve bereketin dolu olduğu mekândır” (Arslan, 2005: 67).

Üç katmanlı evren tasarımından birisi olan gökyüzü, destanda gökyüzü şeklinde geçtiği gibi göğün dibi şeklinde de geçmektedir.

“Göğün dibinden

Boz sis yayıldı” (Dilek, 2007: 140).

Gökyüzü, Türkler arasında belirli bir kutsiyet arz etmektedir; bu bakımdan birçok inanışa ev sahipliği yapması açısından da önemlidir. Bir örnek üzerinden bu durum açıklanacak olursa:

“Vrapçıste köyünde her insanın gökte mutlaka bir yıldızı olduğuna ve bu yıldızın o insanla aynı kaderi paylaştığına, onunla doğup, onunla öldüğüne inanılır. İnsan hayatı boyunca, fark etmese bile o yıldızı, bir kere de olsa mutlaka görür. Yıldız kaymasından sonra biri doğacak diye düşünülür, çünkü birisi ölmüştür ve yeni doğan çocuğun bir yıldızı olacaktır” (Erol, 2012: 166).

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere gökyüzü kutsallık atfedilen cisimleri taşıması bakımından da önemli bir mekândır.

2.1.2. Gerçek Mekân

2.1.2.1. Nehir

Destan incelendiğinde yoğun olarak karşılaşılan gerçek mekân; nehirdir. Nehir destanın geneline hâkim bir mekândır. Yalın olarak nehir şeklinde karşılaşılmamasının yanında; nehrin kıyısında, nehrin yakasında, gök nehir, ak nehir, geçitsiz ak nehir, dizgin akan nehir ve derin nehir şeklinde tamlama yoluyla oluşturulmuş nehir de karşımıza çıkmaktadır.

Destan kahramanı Ösküs Uul’un anne ve babası Aranay Kağan ile yaptıkları mücadelede esir alınmış ve Ösküs Uul, yalnız bir bahadır olarak nehrin kenarında yaşamaktadır.

“Dizgin akan nehrin

Derin kıyısında,

Çağlar çağlamaz nehrin

Yayılp akan yakasında

Ösküs Uul yaşadı” (Dilek, 2007: 136).

Gün geçtikçe icatlarda bulunan Ösküs Uul, başına gelen felaket ve zorluklarla zekâsı sayesinde başa çıkmıştır.

“Yedi kayının kabuğunu soyup,
Gemi yaptı.
Birbirine eş yedi bakır teli
Kıvrıp olta yaptı.
Dizgin ak nehirde
İleri geri gemi sürdü.
Çağlar çağlamaz gök nehre
Aşağı yukarı olta attı” (Dilek, 2007: 137).

Destanda karşılaşılan bir diğer kağan ise; Karaltı Kağandır. Destanda Karaltı Kağan, hayvan güden ve halk yöneten bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karaltı Kağan, halkını ve hayvanlarını nehirden geçirmesi için Ösküs Uul’dan istekte bulunur ve birtakım vaatler verir.

“Ak nehrin kenarında
Halk gelip durmuş.
Gök nehrin yakasına
Halk gelip durmuş.
Ösküs Uul’u görünce
İhtiyar kağan yalvarmış.
Yalvarıp, istekte bulunmuş.
Diz çöküp, dua etmiş.
Geçitsiz ak nehirden,
Halkımı geçir, dedi.
Gök nehirde geçit yok,
Halkımı geçir, dedi” (Dilek, 2007: 137-138).

Ösküs Uul’un yapmış olduğu iyilikler karşısında Karaltı Kağan vaatlerini yerine getirmeyip;

“Öç almış gibi kahkaha attı,
Yukarı bakmadan yola çıktı” (Dilek, 2007: 139).

Kısacası Ösküs Uul Destanında nehir, Ösküs Uul’un kahramanlığını gösterdiği, insanlara yardım ettiği ve kenarına çadırını kurduğu bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.2.2. Ev, Saray ve Yurt

Destanda yoğun olarak karşılaşılan ikinci mekân evdir. Ev, saray ve yurt bunların hepsi kahramanın çadırıdır.

Genel olarak Türk destanlarında; destan kahramanının sürekli kaldığı, sabit bir mekânı yoktur. Her yer onun evi ve çadırıdır. O her yerde bulunur ve yaşamını sürdürür. Destanlardaki

kahramanın bulunduğu mekânın sınırları belli olmadığı gibi destan kahramanı sürekli ilerler, yeni yurt ve ev edinmeye çalışır. Bu durum onun gücünü gösterir.

Ösküs Uul Destanında saray, kahramanın yaptığı adaletli mücadeleler sonucunda bir ödül olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ösküs Uul, Talay Kağan'ın sarayına misafir olduğu vakit Talay Kağan'dan istediği yedi kat ketene sarılı köpek cesedini alır ve yeraltından çıkararak ot evine gelir. Ösküs Uul cesedin üzerinde yedi gün uyur ve uyandığında sarayda olduğunu anlar. Sarayda çok güzel bir kızla karşılaşır bu kız, Talay Kağan'ın köpek cesedine çevirdiği kızıdır. Talay Kağan'ın kızı Ösküs Uul'un ottan evini, saraya dönüştürmüştür.

“Aylı, güneşli Altayına
Bu hazineyi alıp çıksan,
Ot evin altın olur,
Sen öksüz bahadır olursun” (Dilek, 2007: 145).

“Aya uzanan altın saray
Doksan dokuz cepheli,
Buzdan yapılmış at direkliydi” (Dilek, 2007: 148).

“Ak nehrin yakasında,
Gök nehrin kıyısında
Ottan yapılmış kötü evli idi,
Öksüz kötü delikanlı idi,
Evine, yurduna bakın dedi” (Dilek, 2007: 157).

2.1.2.3. Dağ, Vadi, Ova ve Zirve

Dağ, vadi ve ova destanların önemli mekânlarından. Tarım, hayvancılık ve ilerleyen zamanlarda da ticaretle uğraşan insanlar için bu mekânlar, temel yerleşim yerleridir.

Altay bölgesinin bulunduğu coğrafi konum itibarıyla dağ, vadi ve ova destanların geneline hâkim mekânlardır. Şamanizm inancının hâkim olduğu Altay Türklerinde dağın önemi ayrı bir yer teşkil etmektedir.

Bayat mitoloji ve destanlardaki ova ve dağ mekânları için şu farklılıklara dikkat çekmektedir:

“Tıpkı mitolojide olduğu gibi destanlarda da düşmanlar dağlarda bulunur.. Bunun başlıca sebebi Türklerin eski çağlarda dağlık bölgelerde yaşamaları ve dağları doğal sınır olarak görmeleridir. Özellikle Altay-Sayan halklarının destanlarında dağın kutsiyeti açık şekilde görülmektedir. (...) Mitolojide mekânın insana ait ve insana ait olmayan olarak

bölümlendirilmesine, destanlarda bizimkiler ve düşmanlar şeklinde rastlanmaktadır. Bu kavramların maddeye dönüşmüş hali de ova ve dağdır. Destanlardaki ova, medeniyeti, toplumsal yaşayışı ifade ederken dağ, göçebeliği simgeler. Bu ise destancının geleneksel düşünceyi ve bu düşüncenin ürünü olan elementleri kullandığını gösterir” (Bayat, 2016: 103).

Destanın başlangıcında dağ, ova, vadi ve zirve Ösküs Uul’un kimsesizliğinde yanağını yasladığı ve kendini teselli ettiği bir mekân olarak karşımıza çıkar. Ösküs Uul yaşadığı felaketlerden sonra anne ve baba şefkati aradığı bu mekânlarda ilerleyen zamanlarda birtakım faaliyetlerde bulunur.

Dağ, ova, vadi ve zirve destanın ilerleyen bölümlerinde Karaltı Kağan ve Ösküs Uul’un mücadelelerine tanıklık etmesi bakımından önemlidir. Bahsedilen mekânlara destanda yoğunlukla; dağ, vadi, ova ve dağın zirvesini aşan kahraman olarak karşılaşılmaktadır.

Destanda ova, dağ ve vadiye mekân olarak rastlanılmasının yanı sıra Talay Kağan ve Karaltı Kağan’ın zenginliği ova, dağ ve vadi benzetmesi üzerinden yapılmaktadır.

“Kireçli yedi zirve
Kutsal dağın koltuğuymuş.
Kireçli dokuz zirve
Bey dağının eteğiymiş” (Dilek, 2007: 155).

“Yetmiş dağı koşup aştı,
Yetmiş vadiyi koşup geçti” (Dilek, 2007: 189).

“Oygolık’ın ovasında
Delikanlılar toplanıp oynadı” (Dilek, 2007: 216).

2.1.2.4. Orman

Ösküs Uul Destanında orman, kahramanın mücadele ederken sığındığı ve avın yapıldığı bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ösküs Uul’dan hayvanlarını ve halkını nehirden karşıya geçirmesini isteyen Karaltı Kağan ormanda yaşamaktadır. Karaltı Kağan ormanda avladığı tavşanları pişirmesi için askerlerini Ösküs Uul’un evine gönderir.

Destanın ilerleyen bölümlerinde Karaltı Kağan’ın aç gözlülüğü ve doyumsuzluğu, Ösküs Uul ile yarış yapmasına neden olur. Karaltı Kağan, Ösküs Uul’un sarayına ve eşine göz koymasından sebep destanlarda orman, Karaltı Kağan ve Ösküs Uul’un mücadele verdiği bir mekân olarak karşımıza çıkar.

“Karaltı Kağan itibarlı kişi
Altı iyi hizmetçisiyle,
Altmış dokuz cayzaniyla
Büyük ormanda avlanıyordu” (Dilek, 2007: 157).

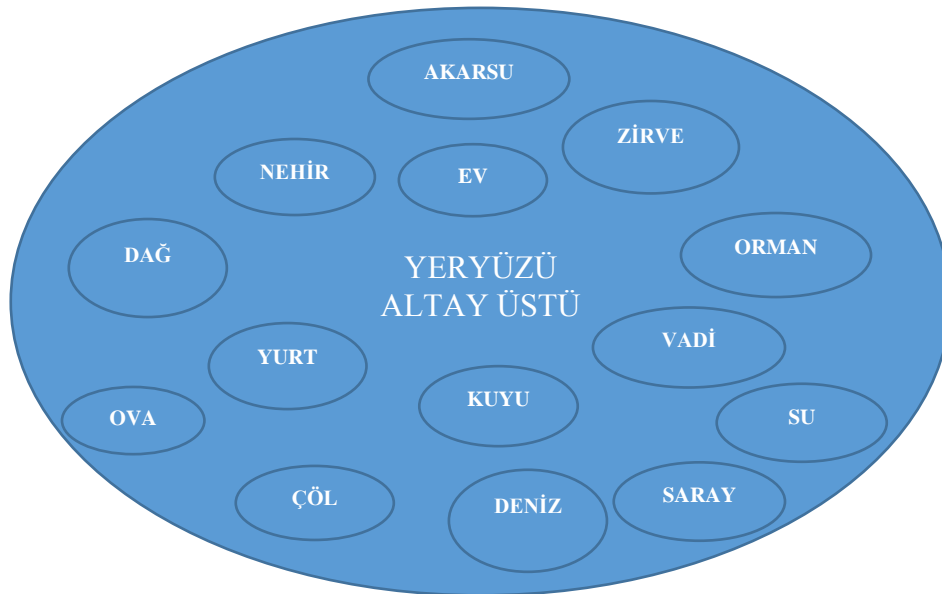
“Geldikleri boz ormandan
Aşağı doğru yöneldiler,
Tavşan gezen sık ormanı aralayan
Altı taraflı büyük ormanda
Avlanan Karatı Kağan
Kampına gelmiş” (Dilek, 2007: 148).

2.1.2.5. Yeryüzü ve Altay Üstü

Destandaki olayların geçtiği ana mekân yeryüzü ve Altay üstüdür. Yeryüzü ve Altay üstü mekânları, diğer gerçek mekânlara ev sahipliği yapmaktadır.

Altay Türklerinde dünyanın üç katmandan oluştuğu, gökyüzünde iyi ve koruyucu ruhların, yeraltında ise Erlik gibi kötü ruhların ve canavarların yaşadığı daha önce belirtilmiştir. Yeryüzü ise kahramanın halkıyla birlikte yaşadığı iyi ve kötü ruhların bulunduğu mekândır. Üzerinde yaşanan bu mekânda halkın geçimini sağlayabilmesi ve huzur içerisinde yaşayabilmesi için bir merkez etrafında oluşturulan yasa ve düzen bulunmaktadır. Yasa ve düzen bozulduğu zaman halkın lehine olan durum halkın huzursuz olmasına neden olur. Yeryüzü bu sebepten dirliğin, beraberliğin ve huzurun sağlanması adına önemli bir mekândır (Arslan, 2005: 72).

Destandaki gerçek mekânlar, yeryüzü ve Altay üstü mekânlarının içerisinde tezahür etmiştir.

Şekil 1: Ana Mekân Olarak Yeryüzü ve Altay Üstü Mekânlarının Kapsadığı Diğer Alt Mekânlar.

Ösküs Uul, Karaltı Kağan'ın hayvanlarını ve halkını nehirden geçirdikten sonra Karaltı Kağan'ın vaatlerini yerine getirmesi için günlerce bekler. Karaltı Kağan'ın Ösküs Uul'u bunca zaman bekletmesinin sebebi yerüstünde ve Altay üstünde savaşmış olmasıdır.

“Ösküs Uul baktı ki,
Kara Corgo atına binen,
Kara kunduz börklü
Kara parlak çizmeli
Er kişi Karaltı Kağan
Yerin üstünde savaşmış,
Yetmiş kağanı yağmalamış
Altay üstünde savaşmış,
Altmış kağanı esir almış,
Dönüp geldi” (Dilek, 2017: 140).

2.1.2.6. Akarsu, Su ve Deniz

Destanda deniz sonsuzluğu gösteren bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Kağanların denizleri aşip istediği yerlere varması onların gücünü göstermektedir.

Enginün denizin ifade ettiği çağrışımlar hakkında şunları söylemektedir:

“Deniz her şeyin kendisinden çıkan ve kendisine dönen esrarlı sonsuzluğun sembolüdür. Deniz, yağmur şekilleriyle su, sınırsızlık ve sonsuzluktur. Sular dünyadaki her şeyin başı ve sonudur. Su hem ölüm ve gömülmeyi hem de hayat ve dirilmeyi ifade eder. Şeffaflık ve derinlik nitelikleri de çoğu zaman su ile birleştirilir. Su ayrıca ferdî veya ortak bilinçaltıdır ve suyun seviyesi mevcut fizikî düzey ile mutlak ahlâk düzeyi arasındaki ilişkiyi gösterir” (Enginün, 2000: 435-436).

Ösküs Uul Destanında deniz, çok fazla kullanılan bir mekân değildir. Birkaç yerde geçmektedir.

“Ak nehri geçirirsin,
Sonsuz deniz ya.
Gök nehri geçirirsin,
Geçersiz deniz ya” (Dilek, 2007: 141).

Destanın genelinde su hâkim bir unsurdur. Bu durum Altay bölgesinin coğrafi konumuyla ilişkilidir. Su yerüstünden yeraltına geçişi sağlayan deniz, nehir ve akarsuyu içerisine alan geniş bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ösküs Uul'un hayatını devam ettirmesi için su, balık avladığı ve gücünü gösterdiği önemli bir mekândır.

“Akarsuyun taş geçidinden
Al Tayga'nın otundan çöpünden
Ösküs Uul'un gittiği iz
İzleyip gitti” (Dilek, 2007: 185).

“Suyun avını suda tutar,
Olta atmayı bilir elbet” (Dilek, 2007: 161).

2.1.2.6. Çöl

Karaltı Kağan ormanda avladığı tavşanları pişirmesi için askerlerine verir ve Ösküs Uul'un evine gönderir. Askerler Ösküs Uul'un evini bulmak için uzun mesafeler kat ederler. Bu yolculuk esnasında askerler sarı çölü ve boz çölü aşır Ösküs Uul'un evine varırlar.

“Sarı çölü geçtiler,
Kuzgunun uçmakla sonuna çıkamayacağı
Boz çölü geride bıraktılar” (Dilek, 2007: 163).

2.1.2.7. Kuyu

Karaltı Kağan, Ösküs Uul'a nehirdeki altın sırlı balığın Talay Kağan için önemini söyler ve Talay Kağan ile tanışıp nehirdeki altın sırlı balığı yakalamasını ister. Bunun karşılığında Talay Kağan'ın vereceği hiçbir şeyi kabul etmeyip sadece ölmüş itin cesedini istemesini söyler. Talay Kağan'ın atının kuyruğundan tutunarak Talay Kağan'ın sarayına giden Ösküs Uul ölmüş itin cesediyle karşılaşır. Ölmüş itin cesedi, kuyudadır:

“Tam orta yerde kuyuda
Ölmüş itin cesedi durur
Dokuz kat ak beze
Dolanmış ceset durur” (Dilek, 2007: 144).

“Başköşede dört kuyunun olduğu
Gerçekten doğruymuş.
O kuyuların birisine
İtin cesedi sarılmış” (Dilek, 2007: 150).

Aşağıdaki şekilde Ösküs Uul Destanında yoğun olarak geçen gerçek mekânların en genişten en dara doğru kullanımı verilmiştir. Buradan hareketle nehir, destanın tamamına hâkim gerçek mekân iken zirve ise destanda az yerde karşılaşılan gerçek mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 2: Ösküs Uul Destanında Yer Alan Gerçek Mekânların Destandaki Kullanım Sıklığı.

SONUÇ

Mekân, edebî eserlerin tezahür ettiği, şekillendiği ve bir sonuca bağlandığı yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mekân unsuru, edebî eserlere göre değişiklik göstermektedir. Kimi edebî eserlerde mekânla dar ve kapalı olarak karşılaşılırken bazı edebî eserlerde ise mekân geniş ve açık olarak tasvir edilmektedir. Ele alınmış olan edebi tür destandır ve destanların genelinde geniş ve açık mekânlarla karşılaşılmaktadır. Destanlarda açık ve geniş mekânların yanı sıra gerçek mekân ve mitik mekân unsurları da hâkimdir.

İncelenmiş olan Ösküs Uul Destanı, Altay Türklerine aittir. Ösküs Uul Destanı, içerisinde Altay Türkleri ve bütün Türklerin ortak kültürel özelliklerini yansıtacak birden fazla motif barındırmaktadır. Bu motiflerden bir tanesi de mekândır.

Ösküs Uul Destanı, mekân açısından incelenmiş olup destanda gerçek mekân ve mitik mekânın yoğun bir şekilde geçtiği tespit edilmiştir. Ösküs Uul Destanında mitik mekânlar: Yeraltı, gök denizi, gök denizin dibi ve su içi dünyası iken gerçek mekânlar ise: Nehir, orman, dağ, ev, yerin üstü, saray, vadi, akarsu, ova, zirve, çöl, kuyu, yurt, yeryüzü, su, deniz ve Altay üstü

olarak karşımıza çıkmaktadır. Destanda yer alan bütün bu mekânlar Altay Türklerinin yaşadığı yerin coğrafi yapısını, yaşam tarzını ve destan kahramanının hâkimiyetini, gücünü ve sonsuzluğunu göstermektedir.

İncelenen destanda, diğer Türk destanlarına benzer şekilde gerçek mekân ve mitik mekân unsurlarıyla karşılaşılmaktadır. Ancak destanda gerçek mekânların mitik mekânlara nispetle daha ön planda olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

ARSLAN Mustafa, (2005), “Türk Destanlarında Evren Tasarımı”, **Fikret Türkmen Armağanı**, ss. 65-74, İzmir: Kanyılmaz Matbaası.

BACHELARD Gaston, (1996), **Mekânın Poetikası**, İstanbul: Kesit Yayıncılık.

BAYAT Fuzuli, (2016), **Mitolojiye Giriş**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ÇOBANOĞLU Özkul, (2015), **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Ankara: Akçağ Yayıncılık.

DEVELLİOĞLU Ferit, (2012), **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

DİLEK İbrahim, (2007), **Altay Destanları II** (Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi: 9), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EKİCİ Metin, (2014), “Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında- II”, **Milli Folklor Dergisi**, S.54, ss.18.

ENGİNÜN İnci, (2000), “Tanpınar ve Semboller”, **Türk Dili Dergisi**, S.581 ss. 435-443.

EROL, Şerife Seher, (2012), “Makedonya Türklerinde Gökyüzü ile İlgili İnançlar”, **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C.10, S.1 ss. 162-171.

KAPLAN Mehmet, (1951), “İki Destan İki İnsan Tipi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S.4, C.4, s. 400.

KEFELİ Emel, (2006), **Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz**, İstanbul: 3F Yayınevi.

KÖPRÜLÜ M. Fuat, (1980), **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

KÖSE Serkan, (2013), “Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde “Mitik Mekân ve Mitik Zaman” Algısı”, **TurkishStudies**, S.8/1, ss.1999.

OĞUZ M. Öcal, EKİCİ Metin, AÇA Mehmet, DÜZGÜN Dilaver, AKARPINAR, R. Bahar, ARSLAN Mustafa, YILMAZ Aktan Müge, ÖĞÜT EKER Gülin, ÖZKAN, Tuba, (2013), **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları.

ÖĞEL, Bahaaddin, (1995), **Türk Mitolojisi II**. Ankara: Türk Tarih Basımevi.

SAKAOĞLU Saim ve DUYSMAZ Ali, (2012), **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

TEKİN Mehmet, (2012), **Roman Sanatı Romanın Unsurları**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

TERZİ Âdem, (2007), “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.24, s.115.

TÜRKER Ferah, (2012), “Altay Türklerinin Anlatmalarında Mitik Bir Varlık: Celbegen”, **Milli Folklor Dergisi**, S.94, s. 81.